

เภสัชศาสตร์ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

The Pharmacology Appearing in Tripitaka of Theravada Buddhism

สุขสันต์ จันทะโชโต*
Sookson Chandashoto

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการนี้มุ่งศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับเภสัชศาสตร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท อรรถกถา และงานเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางยารักษาโรคซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงไว้ รวมทั้งกระบวนการรักษาโรคต่าง ๆ และรูปแบบทางเวชกรรมตามหลักพุทธธรรมโดยนำข้อมูลมาจัดประเภท วิเคราะห์ อธิบายความ ตีความหมาย แล้วสังเคราะห์เพื่อให้เกิดกรอบแนวคิดทางวิชาการที่เป็นองค์ความรู้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการนำมาใช้ในการแพทย์แผนโบราณ จากการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ได้พบว่า พระสงฆ์ได้นำพืชสมุนไพร และสมุนไพรจากสัตว์ รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ในธรรมชาติมาใช้อย่างผสมผสานเพื่อการป้องกันรักษาโรค

คำสำคัญ: เภสัชศาสตร์ , พระไตรปิฎก , พระพุทธศาสนาเถรวาท

* อาจารย์ประจำสาขาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

Abstract

This present academic article was to study pharmacology appearing in Tripitaka of Theravada Buddhism, exegesis and the other documents related to the knowledge of medicine taught by the Buddha. Besides, the way of using medicine and treatment in accordance with Buddha-Dhamma was classified into categories. Then, the data were analyzed and interpreted for creating academic frameworks which were useful knowledge for implementing for Thai traditional medicine. The findings revealed that Buddhist monks made use of herbs both from plants and animals, and minerals in a forest to make the medicine and treatment.

Keywords: pharmacology, Tripitaka, Theravada Buddhism

เภสัชกรรมในเภสัชชันธกะ

เภสัชชันธกะชื่อชันธกะที่ 6 ในคัมภีร์มหาวรรควินัยปิฎกเล่มที่ 5 ว่าด้วยเรื่องเภสัช กล่าวด้วยเรื่องยาบำบัดโรคทั่วไป และยาที่ชื่อว่า เภสัช 5 พร้อมทั้งการจัดหมวดหมู่ของยา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 176)

ในพระไตรปิฎก เล่ม 5 ได้สรุป เภสัชชันธกะ ว่า “เป็นตอนที่ว่าด้วยยารักษาโรคโกษณะ, ภัตตอาหารชนิดต่าง ๆ” (วิมหา, 5/12/16) นอกจากนี้ยังว่าด้วยโภชนาหารอื่น ๆ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค มีทั้งที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันและทรงอนุญาตให้ฉันได้ โดยพิจารณาที่เหตุผลต่าง ๆ ตามความจำเป็น

สรุปได้ว่า เภสัชกรรมในเภสัชชันธกะ เป็นหมวดหมู่ เรื่องราวของ ยาบำบัดโรคต่าง ๆ และสิ่งต่าง ๆ ที่สงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นวินัยเพิ่มเติมพิเศษ นอกพระปาฏิโมกข์ ตลอดจนเรื่องราวอื่น ๆ ที่พระพุทธองค์ได้อนุญาตและห้าม ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 5 หมวดว่าด้วย เภสัชชันธกะ

คำศัพท์ต่าง ๆ ที่ประกอบอยู่ในเภสัชชันธกะ

มีคำต่าง ๆ ที่ประกอบอยู่ในเภสัชชันธกะ เพื่อจะได้สะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเภสัชกรรม จึงนำคำเหล่านี้มาให้ความหมายด้วย คำว่า “กัปปิยะ” หมายถึง สมควร ควรแก่สมณะที่จะบริโภค ของที่สมควรแก่ภิกษุใช้สอย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 302) ตัวอย่าง เช่น ข้าวสุก จีวร รม ยาแดง เป็นกัปปิยะ แต่ว่า สุรา เสื่อ กางเกง หมวก น้ำหอม น้ำอบ เป็นต้น เหล่านี้มิใช่กัปปิยะ สิ่งที่ไม่เป็น กัปปิยะ เรียกว่า อกัปปิยะ

คำว่า “อกัปปิยะ” หมายถึง ไม่ควร ไม่สมควรแก่ภิกษุจะบริโภคใช้สอย คือ ต้องห้าม ด้วยพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต สิ่งนั้นไม่เหมาะแก่ภิกษุใช้หรือฉัน เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับกัปปิยะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 302)

คำว่า “อกาละ” หมายถึง เวลาอันไม่ควร (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 14)

ส่วนคำว่า กาลิก หมายถึง เนื่องด้วยกาล ขึ้นกับกาล ของอันจะกลืนกินให้ล่วงลาคอเข้าไป ซึ่ง พระวินัยบัญญัติให้ภิกษุรับเก็บไว้ฉันได้ในเวลาที่กำหนด จำแนกเป็น 4 อย่าง ได้แก่ ยาวกาลิก สิ่งที่ได้รับประเคนไว้และฉันได้ชั่วเวลาเข้าถึงเที่ยงของวันนั้น ยามกาลิกสิ่งที่ได้รับประเคนไว้และฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง เช่น น้ำปานะ สัตตหาลิก สิ่งที่ได้รับประเคนไว้และฉันได้ภายใน 7 วัน ได้แก่ เภสัชทั้งห้า ยาวชีวิกได้รับประเคนไว้และฉันได้ตลอดไป ไม่จำกัดเวลา ได้แก่ ของที่ใช้ปรุงเป็นยา

คำว่า “คิลานปัจจัจย” พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายว่า ปัจจัจยสำหรับคนไข้ ยารักษาโรค (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546, หน้า 33)

จากคำศัพท์ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น คำเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการใช้ยารักษาโรค เมื่อเกิดความเจ็บป่วยของภิกษุ เพราะเป็นกระบวนการเลือกสรรปัจจัย 4 ที่มีความจำเป็นต่อชีวิตและสุขภาพ อันมีความเหมาะสมในการดำเนินชีวิตของภิกษุ คือการเลือกใช้แต่สิ่งที่สมควรแก่สมณะที่จะบริโภคใช้สอย แต่ถ้าขาดแคลนก็มิส่งผลต่อความยากลำบาก อาจทำให้เจ็บป่วย หรือเมื่อเจ็บป่วยแล้ว ภิกษุขาดปัจจัย 4 เหล่านี้ ก็อาจถึงแก่ภรรณภาพได้ สำหรับภิกษุนั้นกาลเวลานับว่ามีความสำคัญมากต่อการกลืนกินสิ่งต่าง ๆ ให้ล่วงลาคอเข้าไป เพราะมีพุทธบัญญัติที่เป็นข้อห้ามบาง ข้ออนุญาตบาง ซึ่งต้องมีการเลือกให้ตัวกินอะไร จะใช้เก็บอย่างไร แต่ละอย่างควรเป็นกาลไหน ซึ่งต้องคัดเลือกให้ถูกกับพุทธบัญญัติในกาลิก 4 ที่กล่าวมานี้เป็นความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับคำศัพท์ดังกล่าวข้างต้น ทั้งเรื่องของเภสัช คือ ยา และอาหารที่ช่วยหล่อเลี้ยงสุขภาพร่างกาย

จากความหมายของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเภสัชชันธกะ จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของการดำเนินชีวิต ใช้สอยยาต่าง ๆ อย่างมีวินัย โดยเฉพาะเรื่องยาที่ภิกษุจะต้องเข้าใจ ต้องรู้ว่า อะไรควร ไม่ควร ทำอย่างไรจะดี ไม่ดี เพราะใช้ผิดก็เกิดอันตรายได้และผิดต่อวัตถุประสงค์ของวินัยบัญญัติ เหตุที่ว่า ยามี

ความสัมพันธ์กับวินัย เพราะเกสัชชขันธกะหมวดนี้เป็นวินัยพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเป็นกรณีพิเศษ นอกพระปาติโมกข์ เรียกว่า “วิเสสนัย” เป็นบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อทำให้สิกขาบทรัดกุมขึ้น หรือผ่อนผันให้เลาความเข้มงวดลง โดยมีเรื่องราวของความเจ็บป่วยเกิดขึ้น เมื่อเกิดความเจ็บป่วย ภิกษุมีความต้องการสิ่งต่าง ๆ ที่มีสรรพคุณเป็นยามาช่วยรักษาอาการที่ทุกข์ทรมานอยู่ แต่ไม่กล้าที่จะใช้ เพราะยังไม่มีพุทธานุญาต จึงกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบแล้ว ก็จะถือเอาเรื่องที่ภิกษุกราบทูลมาเป็นปฐมเหตุในการอนุญาตหรือห้ามในสิ่งที่ภิกษุต้องการ ยาทหลายสิ่งที่ใช้ในการแก้ไขอาการความเจ็บป่วยต่าง ๆ ของพระภิกษุที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตและห้ามไว้มีในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 5 วินัย 5 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พบข้อมูลว่าเกสัชชขันธกะ ตอนว่าด้วย ยารักษาโรค

เริ่มด้วยเรื่อง อาพาธที่มักเกิดในฤดูสารท เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต เกสัช 5 นอกจากนี้ ก็มีเรื่องสำคัญอื่น ๆ เช่น เรื่องเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่าง ๆ เรื่อง ยาตา เรื่องยานัตถ์ เรื่อง วิธีการรักษาโรค เรื่องทรงอนุญาตน้าอัฐฐาน เรื่องมหาปเทศ 4 ซึ่งเป็นหลักตัดสินของเคี้ยวของฉันว่าอย่างไรสมควร และอย่างไรไม่ควรในกาลไหน อย่างไร เนื้อหาจบลงด้วยเรื่อง ที่ทรงอนุญาตกาลิกระคนกัน (วิ.ม. 5/บทนา/[8.]) เหตุที่เกี่ยวข้องกับเกสัชกรรม เพราะเหตุว่า เมื่อภิกษุออกรับอาหารบิณฑบาต ภิกษุต้องคิดของที่ปะปนกันมาว่าสิ่งใดเป็นยาควรเก็บไว้ สิ่งใดควรรับใช้ให้หมดไปตามพุทธานุญาต ในเกสัชชขันธกะได้กล่าวเรื่องปัจจัยในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับยารักษาโรคหลายอย่างที่สำคัญ ๆ ต่อความมีชีวิตที่มีสุข แก้ไขโรคภัย และมีคุณลักษณะเป็นแบบสมุนไพรรักษาได้ง่าย บางชนิดก็จัดเป็นอาหารด้วย เป็นยาด้วย บางชนิดเก็บได้ตลอดชีวิต บางชนิดเก็บได้ 7 วัน บางชนิดต้องรับใช้ให้หมดภายในกาลเลย

จากการศึกษาพระไตรปิฎกในเกสัชชขันธกะนี้ พบว่าพระพุทธองค์ให้ความสำคัญกับสุขภาพของพระภิกษุ ให้ความสำคัญกับศรัทธาของทายกทายิกา ให้ความสำคัญต่อการประพฤติธรรม ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนิกชนทุก ๆ คนจึงควรศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเกสัชชขันธกะให้ดี มีความเข้าใจ ความจำเป็นจะต้องรู้ เพราะหากกระทำได้ถูกต้อง จะเกิดประโยชน์ที่ดี แต่หากกระทำผิดพลาดเพราะไม่เข้าใจก็เกิดโทษ สำหรับภิกษุนั้นจะต้องอาบัติ ส่วนญาติโยมอาจเกิดบาปกรรมเวรภัยได้ เพราะเนื่องจากเกสัชชขันธกะนี้ เป็นวินัยข้อบัญญัติที่พระพุทธองค์วางไว้เป็นหลักในการกำกับความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในกรอบระเบียบที่มีผลต่อการอยู่ด้วยกันอย่างสงบเรียบร้อยจัดเป็นวินัยพิเศษ วิเสสนัย เป็นอนุบัญญัติเพิ่มเติมจากวินัยที่มากในพระปาติโมกข์ ซึ่งอาจสนับสนุนสิกขาบทให้รัดกุมมากขึ้น หรือช่วยผ่อนผันให้ความเข้มงวดลดหย่อนลง

แนวคิดด้านสุขภาพในเกสัชชขันธกะที่เกี่ยวข้องกับเกสัชกรรม

จากการศึกษาการดำรงชีพของสังคัมภิกษุทั้งหลายที่รวมสมัยกับพระพุทธองค์ในอดีตจะพบว่าพระภิกษุในสมัยนั้นสามารถพฤติกรรมเป็นอย่างดี ทั้งการกินอยู่ การใช้ชีวิตรักษาตัวเอง เมื่อมีความจำเป็นที่อาจต้องเข้ายากิประพฤติธรรมอยู่ในระเบียบคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ หากว่าสิ่งใดที่พระพุทธองค์มิได้ทรงอนุญาตให้ใช้ให้ฉัน ภิกษุก็จะเว้นเสียไม่รับประเคนมาใช้มาฉัน แม้จะต้องการก็ตาม หากสิ่งใดมีความจำเป็นจริง ๆ มักจะกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบและได้รับอนุญาตเสียก่อน จึงจะกล้ารับประเคนมาใช้ หรือนำมาฉัน ไม่ว่าจะเป็นยารักษาโรค อาหาร หรือแม้แต่ปัจจัย 4 อื่น ๆ ก็ตาม

ในเกสัชชขันธกะ พบว่า กล่าวถึงยารักษาโรคนี้นั้นเป็นส่วนมากจะมีกล่าวถึงการดำรงชีพของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งพบว่าน้อมรับเอา “ศรัทธา” ที่มีต่อพระพุทธองค์ โดยที่พระองค์ก็ได้ทรงทำเป็นแบบอย่างที่ดี มีลักษณะแห่งความไม่เบียดเบียน มักน้อย และสันโดษ สัตถ์ เพียร สำนวน มั่นคง มีสติสัมปชัญญะ อยู่ด้วยความมีปัญญาอันประเสริฐ ทรงอนุเคราะห์เอ็นดูต่อสาวกโดยเฉพาะทางด้านสุขภาพและสอนให้พิจารณาให้แยบคายก่อนใช้ยา โดยมีให้ใช้พราห์เพรื่อโดยไม่มีเหตุจำเป็น ซึ่งหมายความว่า ถ้าเจ็บป่วยเท่านั้นจึงควรจะใช้ยา แต่ถ้าภิกษุปกติดีไม่ควรจะ

ใช้ยาอะไรเลย อาจจะเพราะเกินความจำเป็น และไม่มีประโยชน์ โดยที่พระพุทธองค์เองก็ทรงดำรงตนให้เป็นแบบอย่าง ดังมีคำกล่าวสนับสนุนไว้ว่า ในพรหมายสูตร อุตฺรมาณพกล่าวกับพรหมายพราหมณ์ ว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระโคตมเสวยสิ่งต่าง ๆ ประกอบด้วยองค์ 8 คือ

- 1) ไม่เสวยเพื่อเล่น
- 2) ไม่เสวยเพื่อมัวเมา
- 3) ไม่เสวยเพื่อประดับ
- 4) ไม่เสวยเพื่อตกแต่ง
- 5) เสวยเพื่อดำรงพระกายนี้ไว้
- 6) เสวยเพื่อยังพระชนม์ชีพให้เป็นไป
- 7) เสวยเพื่อไม่ให้เกิดความยากลำบาก
- 8) เสวยเพื่อทรงอนุเคราะห์พรหมจรรย์

ด้วยดำริว่าเพียงเท่านี้ก็จกกำจัดเวทนาเก่าได้ จกไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นกับร่างกายของเรา จกเป็นไปโดยสะดวก จกไม่มีโทษ และจกมีความสำราญ (สุทฺธิวงศ์ ตันตยาพิศาลสุตฺถ์, 2530, หน้า 321) ข้อความดังกล่าวข้างต้น มีความสำคัญสอดคล้องกับหลักการในเภสัชขันธ์กะ โดยเฉพาะการรู้จักฉัน รู้จักใช้ยา เมื่อมีความจำเป็น มีความสำราญก็หมายถึงว่าสบายกายสบายใจ มีความเป็นปกติสุข และสามารถดำเนินชีวิตการทำงานได้ แต่เมื่อใดที่ทรงเห็นว่า การฉัน การใช้นั้น ๆ เป็นไปเพื่อการเล่น มัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง สะสมกิเลส ตัณหา อุปาทาน มีอันตรายทำลายสุขภาพและใจแล้ว ก็จะทรงบัญญัติห้าม กำหนดโทษไว้ ไม่ให้ภิกษุกระทำ หากขึ้นกระทำก็จะมิโทษ คือ ต้องอาบัติ ดังนี้ เภสัชกรรมในเภสัชขันธ์กะ จึงมีสิ่งสำคัญ ๆ อยู่ 2 ประการใหญ่ ๆ คือ

- 1) ขออนุญาต หมายถึง ให้ภิกษุกระทำได้ เช่น รับประทาน ให้น้ำ ให้อาหาร เพื่อดำรงกายดำรงชีพ ป้องกันความลำบาก และอนุเคราะห์พรหมจรรย์ให้มีสุขภาพดีนั่นเอง
- 2) ข้อห้าม หมายถึง ห้ามไม่ให้ภิกษุกระทำ เป็นคำสั่งที่ทรงบัญญัติไว้ มีจุดมุ่งหวังเพื่อไม่ให้การฉัน การใช้ การเก็บรักษา การกระทำ เป็นไปโดยมีอันตรายหรือเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง สะสมกิเลส ตัณหา อุปาทาน เหล่านี้พระองค์ทรงห้าม ทรงกำหนดโทษเอาไว้ด้วยอย่างชัดเจน

ขออนุญาตในเภสัชขันธ์กะเกี่ยวกับยารักษาโรค

ขออนุญาตในเภสัชขันธ์กะ มี 2 ประเด็น

1. เภสัช 5

เป็นกลุ่มเภสัชในพระวินัยบัญญัติ อันมีชื่อว่า “เภสัช 5” ในปัญจเภสัชกถา เภสัช หมายถึง ยา ได้แก่ ยารักษาโรค ยารักษาโรคอย่างหนึ่งในปัจจัยสี่ แต่ยาที่ชื่อ เภสัช 5 นี้ ซึ่งใช้เรียกแทนของ 5 สิ่งที่เป็นสัตตาทกาลี คือเก็บไว้ฉันได้ 7 วัน ตามพุทธานุญาตนี้เป็นชื่อเฉพาะ ประกอบด้วย

- 1) สัปปิ – เนยใส
- 2) นวณิตะ – เนยข้น
- 3) เกละ – น้ำมัน
- 4) มธุ – น้ำผึ้ง
- 5) ผาณิตะ – น้ำอ้อย

เหล่านี้เขาสมมติว่าเป็นเภสัชด้วย เป็นอาหารด้วย แต่ไม่ใช่อาหารหยาบ พระพุทธเจ้า ทรงอนุญาตเภสัช 5 ให้ภิกษุฉันได้ในกาล ได้แก่ ในเวลาก่อนเที่ยง (ปุยฺย แสงฉาย, 2521, หน้า 23)

ในคราวฉัน ภิกษุทั้งหลายพากันรับเภสัช 5 ในกาลแล้ว ฉันในกาล โภชนะที่ตินั้น ย่อยได้ปกติ แต่โภชนะที่ไม่ดีตามปกติ โภชนะเหล่านั้นก็ไม่ย่อย ภิกษุจึงเกิดโรคในฤดูสารท มีอาการชุปผอมเหลือง มีเส้นขึ้น สะพร่งตามร่างกายยิ่งขึ้นกว่าเก่า เป็นเพราะโรคนั้นด้วย เป็นเพราะอาหารไม่ย่อยด้วย

พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้วก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับเภสัช 5 ไว้ฉันได้ 7 วัน และการฉัน ฉันได้ตลอดทั้งวัน สรรพคุณแก้โรคผอมเหลืองในฤดูสารท

เรื่องพระพุทธาอนุญาตเภสัช 5 ในกาล มีข้อความกล่าวไว้ ดังนี้

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับในที่สงัดทรงหลีกเร้นอยู่ ได้มีพระปริวิตกแห่งพระทัยเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า เตียวนี้ ภิกษุทั้งหลายอาพาธ ซึ่งเกิดชุมในฤดูสารท เราจะพึงอนุญาตอะไรหนอเป็นเภสัชแก่ภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นเภสัชอยู่ในตัวเองและเขาสมมติว่าเป็นเภสัชทั้งจะพึงสำเร็จประโยชน์ในอาหารกิจแก้สั่วโลก และจะไม่พึงปรากฏเป็นอาหารหยาบ ลำดับนั้นพระพุทธเจ้าได้มีพระปริวิตกสืบทอดไปว่า เภสัช 5 นี้แล คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นเภสัชอยู่ในตัว และเขาสมมติว่าเป็นเภสัช ทั้งสำเร็จประโยชน์ในอาหารกิจแก้สั่วโลก และไม่ปรากฏเป็นอาหารหยาบ เราพึงอนุญาตเภสัช 5 นี้ แก่ภิกษุทั้งหลายให้รับประทานในกาลแล้วบริโภคนั้น ครั้นเวลาสายัณห์พระองค์เสด็จออกจากที่หลีกเร้น ทรงแสดงธรรมกถาเป็นคำมูลนั้นในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ความปริวิตกแห่งจิตเกิดขึ้นในใจของเราอย่างนี้ว่า เตียวนี้ ภิกษุทั้งหลายอาพาธ เราจะพึงอนุญาตอะไรหนอเป็นเภสัชแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นเภสัชอยู่ในตัวและเขาสมมติว่าเป็นเภสัชทั้งจะพึงสำเร็จประโยชน์ในอาหารกิจแก้สั่วโลกและไม่ปรากฏเป็นอาหารหยาบ ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้รับประทานเภสัช 5 นั้นในกาลแล้วบริโภคนั้นเป็นต้น”

แสดงให้เห็นแนวคิดไว้ว่าพระพุทธองค์ ทรงเป็นห่วงสุขภาพของภิกษุแต่ที่ยังให้บริโภคนั้นกาลอาจจะ เป็นเพราะว่า ยังไม่มีภิกษุป่วยมาก และความต้องการใช้เภสัช 5 อาจจะยังไม่มากนัก จึงอนุญาตเฉพาะในกาล ก่อน ซึ่งในระยะต่อมาคงมีภิกษุนั้นเจ็บป่วยมากขึ้น ผลปกติ มีอาการรุนแรงขึ้น

ภิกษุทั้งหลายอันอาพาธที่เกิดชุมในฤดูสารท ยาคุที่ดื่มเข้าไปก็พุ่งออก แม้ข้าวสวดยที่ฉันแล้วก็พุ่งออก เพราะอาพาธนั้น พวกเธอจึงชุปผอม เศร้าหมอง มีผิวพรรณไม่ดี มีผิวเหลืองขึ้น ๆ มีเนื้อตัวสะพร่งด้วยเอ็น พระผู้มีพระภาค ถามว่า ดูกรอานนท์ ทำไมหนอ เตียวนี้ภิกษุทั้งหลายจึงชุปผอมเศร้าหมอง มีผิวพรรณไม่ดี ผิวเหลืองขึ้น ๆ มีเนื้อตัวสะพร่งด้วยเอ็น ซึ่งมีผลทำให้พระองค์มีพระปริวิตกแห่งพระทัย ได้ทรงมีพระพุทธาอนุญาตเภสัช 5 ทั้งในกาลและนอกกาล ให้เก็บไว้ฉันได้ 7 วันเป็นอย่างมาก เป็นต้น “ถือว่าเป็นอดีตเรกลา หรือยาที่ได้มาเป็นส่วนเกิน” (ปุมุตตมสสขช นิสสาย ปพพชา ตตถ เต ยาวชีว อสสาโห กรณียโ อติเรกลาโก สปปี นวนีต เตล., วิ.ม. 4/73/101-102) สาเหตุที่ทรงอนุญาต 7 วัน เท่านั้น เหตุนี้เพราะป้องกันความมกมากของภิกษุบางรูป และเพราะเภสัช 5 นี้ เป็นของประเภทมัน หวาน จึงเป็นที่ชื่นชอบของมด แมลง ผี แมลงสาบ หนู หากเก็บไม่ดี เก็บไว้นานก็สกปรก เกิดแหล่งของโรคอื่น ๆ ตามมา จึงทำให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้เพียง 7 วัน

สรุปได้ว่า วินัยบัญญัติเรื่องเภสัชกรรมนี้ เป็นข้อเฉพาะ คือเภสัช 5 เป็นยารักษาโรค มีกระบวนการเก็บรักษาไว้ได้ 7 วัน และการฉัน ฉันได้ตลอดทั้งวัน สรรพคุณแก้โรคผอมเหลืองในฤดูสารท เป็นของรสหวาน มัน ทำให้รสอาหารดีขึ้น จึงเจริญอาหารและช่วยย่อยอาหาร แก้อาการชุปผอมเหลือง อันเกิดจากติชาน เพราะคนปกติเป็นติชานไปหาหมอ หมอก็มักแนะนำให้ดื่มน้ำหวานมาก ๆ เช่น ให้ดื่ม เฮบูลบอย

2. เภสัชทั่วไปในเภสัชขันธ์

ปกติทั่วไป คนเราทุกคนต้องมีความเจ็บป่วย เมื่อเกิดเหตุเจ็บป่วย ทุกข์ ทรมานก็มีสิทธิ ที่จะร้องขอความเห็นใจ ความช่วยเหลือ และขอยา พระภิกษุในฐานะคนจำพวกหนึ่ง ที่แตกต่างจากคนทั่วไปตรงที่ต้องปฏิบัติยึดถือหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด ไม่ข้ามเกินคำสั่งสอนนั้น เรียกกันว่า รักษาศีล แต่พระภิกษุก็

มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดาเช่นบุคคลทั่วไป เมื่อภิกษุเจ็บป่วย ขั้นตอนในการใช้ยา ที่ยังไม่มีพุทธบัญญัติไว้ก็โดยภิกษุจะกราบทูลให้พระพุทธร่องค์ทรงทราบ และทรงอนุญาตให้ใช้จึงปฏิบัติตามภายหลัง

ในเภสัชขันธ์กะ เภสัชทั่ว ๆ ไป เริ่มจากมูลาภิเภสัช คือ ว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องยา รากไม้ ไปจนกระทั่งเรื่องของภัตตาหาร ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค มีทั้งข้ออนุญาตและข้อห้าม แต่ในหัวข้อนี้จะกล่าวเฉพาะข้ออนุญาตเท่านั้น มีข้อความปะปนกันไปมากมาย ในการศึกษาจึงนำมาจัดประเด็นใหม่ โดยแยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

2.1 เภสัชทั่ว ๆ ไปที่ได้จากพืชวัตถุ

พระพุทธร่องค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุป่วย ใช้เภสัชที่ได้จากพืชดังนี้ คือ มูลเภสัช กสาวเภสัช ปณณเภสัช ผลเภสัช ชตุเภสัช จุลเภสัช และปาณะเภสัช (วิ.ม. 5/263/46-49., วิ.ม. 5/300/129-132)

1) สมุนไพรที่ได้จากราก (มูลเภสัช) ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดพิต ข่า ผักแห้วหมู (วิ.ม. 5/263/46) หรือมูลเภสัชชนิดอื่นที่รับประทานได้ ไม่เป็นพิษ เมื่อรับประทานแล้วให้เก็บไว้ใช้จนตลอดชีพ ต่อเมื่อป่วยจึงให้ฉันได้ หากไม่ป่วยแล้วฉันยาพวกนี้ต้องทุกกฎ ในสถวนวรรคมีบทบัญญัติห้ามฉันกระเทียม สำหรับภิกษุณี นอกจากป่วยก็สามารถใช้กระเทียม (สสุณัง) รักษาโรคได้ เช่น โรคเสียดท้อง (วิ.ภิกษุณี. 3/793/127-130) หรือเมื่อเจ็บป่วยก็สามารถฉันกระเทียมล้วน ๆ ไม่ต้องผสมอย่างอื่นได้

2) สมุนไพรได้จากน้ำผาด (กสาวเภสัช) ได้แก่ น้ำรสผาดนี้ ได้จากการขยี้หรือต้มใบไม้เปลือกไม้ เป็นต้น จากพืชเหล่านี้ คือ สะเดา มูกมัน กระดอมหรือขี้กา บอระเพ็ดหรือพญาเมื่อเหล็ก กระถินพิกมาน หรือสาวเภสัชชนิดอื่นที่บริโภคได้ไม่เป็นพิษ เมื่อรับประทานแล้วเก็บไว้ใช้ตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจงให้บริโภค หากไม่มีเหตุบริโภคต้องทุกกฎ

3) สมุนไพรได้จากใบไม้ (ปณณเภสัช) ได้แก่ ใบสะเดา ใบมูกมัน ใบกระดอมหรือขี้กา ใบกะเพราหรือแมงลัก (สูลิปณณ) ใบฝ้าย (กปุปาสปณณ) หรือปณณเภสัชชนิดอื่นที่บริโภคได้ไม่เป็นพิษ อนึ่งแม้ผักสดทุกชนิด (ทาก) พระพุทธร่องค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันได้ (วิ.ม. 5/263/46)

4) สมุนไพรที่เป็นผลไม้ (ผลเภสัช) ได้แก่ ลูกทิลังกาสา ตีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลแห้งโกฐ หรือผลเภสัชชนิดอื่นที่บริโภคได้ ไม่เป็นพิษ พระพุทธร่องค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันได้ทุกชนิด (วิ.ม. 5/263/47)

5) สมุนไพรที่ได้จากยาง (ชตุเภสัช) ได้แก่ ยางที่ไหลออกจากต้นหิงคุ ยางที่เคี้ยวจากก้านและใบต้นหิงคุ ยางที่เคี้ยวจากใบต้นหิงคุ ยางที่ไหลออกจากยอดไม้ตะกะ ยางจากใบต้นตะกะ ยางที่เคี้ยวจากใบหรือไหลออกจากก้านต้นตะกะ กายาน หรือชตุเภสัชชนิดอื่นที่บริโภคได้ไม่มีพิษ

6) สมุนไพรที่บดเป็นผง (จุณเภสัช) สมุนไพรเหล่านี้ต้องละลายในน้ำจึงจะมีผลดี ในการใช้พืชบางชนิดมีความแข็ง ฤทธิ์ยาแสดงผลได้ยาก พืชที่เป็นเภสัชก็ต้องบดให้เป็นชนิดละเอียดจึงจะมีประสิทธิภาพ ภิกษุจึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจุณเภสัช

7) เภสัชประเภทน้ำปานะ พระพุทธร่องค์ทรงอนุญาตน้ำปานะ 8 ชนิด คือ น้ำมะม่วง น้ำผลหว่า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำผลมะขาง น้ำผลจันทน์หรือจันทน์ น้ำเจ้าบัว น้ำผลมะปรางหรือลิ้นจี่ และทรงอนุญาตเพิ่มเติมอีกคือ น้ำผลไม้ทุกชนิด เว้นน้ำต้มเมล็ดข้าวเปลือก น้ำใบไม้ทุกชนิด เว้นน้ำฝักคอง น้ำดอกไม้ทุกชนิดเว้นดอกมะขาง และน้ำอ้อย (วิ.ม. 5/300/129-132., วิ.ม. 5/284/93). ถ้าได้ผลไม้ดิบ เช่น มะม่วงอ่อนก็ให้ทุบแล้วแช่น้ำ ฝัสดัดให้สุก จากนั้นก็กรองแล้วนำมาปรุงด้วยน้ำผึ้ง น้ำตาลกววด และการบูร เป็นต้น ที่รับประทานในวันนั้น หากปราศจากอามิสหรือของเจือปนอื่น ก็สามารถรับประทานหลังภัตแล้วฉันได้จนถึงอรุณขึ้น (วิ.อ. 3/202) น้ำผลไม้เหล่านี้มีคุณค่าทางโภชนาการสูง สามารถบำบัดความหิวกระหาย ย่อยง่าย

และบำบัดโรคบางชนิดได้ ทรงอนุญาตน้ำอ้อยยบ อนุญาตน้ำข้าวใส เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เนื่องจากป่วยทรง อนุญาตน้ำต้มถั่วเขียว น้ำต้มถั่วเขียวข้น ทรงอนุญาตยานัตถ์ (วิ.ม. 5/266/52-53) แก้วปวตรอนที่ศีรษะ สุกวันแก้ว ปวดศีรษะ (วิ.ม. 5/266/53) ทรงอนุญาต น้ำมันหุงและเจียน้ำเมาแต่น้อยในน้ำมันหุงต้ม ทรงอนุญาตว่าถ้าเจียน้ำเมามากเกินไปใช้เป็นยาทา (วิ.ม. 5/266/55., วิ.มหา. (แปล) 2/327-328/65) ทรงอนุญาตให้พระภิกษุเข้ากระโจม ร่มเหงอแก้ลมตามอวัยวะ การรมใบไม้ ร่มใหญ่ (วิ.ม. 5/267/56-57)

ในพระไตรปิฎก มิได้บอกสูตรยาว่ามีอะไรบ้าง แต่โดยทั่วไปยานัตถ์ ยารม น้ำเมา น้ำมัน มักได้มาจากพืชเป็นส่วนใหญ่ ทรงอนุญาตน้ำค้างดิบ (วิ.ม. 5/269/61) ทรงอนุญาตลูบไล่ทาของหอมสำหรับภิกษุ อาพาธด้วยโรคผิวหนัง (วิ.ม. 5/269/62) ทรงอนุญาต ยาถ่ายแก้ผดผื่น

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า เกสัชดังที่กล่าวมาเป็นเกสัชทั่วไปที่ได้มาจากพืช โดยนำ ส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ราก หัว เปลือก ต้น ใบ ผล ยาง ฯลฯ มาจัดทำเป็นยารักษาโรค ตามแต่สรรพคุณของ ส่วนของต้นไม้นั้นแต่ละชนิด ซึ่งมีได้กล่าวถึงการนำมาผสมกันหรือไม่ จึงจะสรุปเพียงว่าเป็นการนำพืชมาใช้ทำยา เรียกว่า ยาเหล่านี้ได้มาจากพืช

2.2 เกสัชทั่ว ๆ ไปที่ได้จากสัตว์วัตถุ

สัตว์หลายชนิดมีการนำมาทำเป็นยา โดยใช้วิธีต่าง ๆ ของสัตว์ โดยเฉพาะมันขี้ นม นมมาเจียวเป็นน้ำมันแล้วใช้ทำยาแก้โรค ในเกสัชชั้นชกะมิกกล่าวเอาไว้ เช่น ทรงอนุญาตน้ำมันเปลว

ภิกษุทั้งหลายที่อาพาธมีความต้องการ ต้องน้ำมันเปลวเป็นเกสัช พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาต แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตน้ำมันเปลวเป็นเกสัช คือ น้ำมันเปลวหมี น้ำมันเปลวปลา น้ำมันเปลว ปลาฉลาม น้ำมันเปลวหมู น้ำมันเปลวลา ที่รับประเคนในกาล เจียวในกาล กรองในกาลบริโภคน้ำมันเปลว นั้น

แต่ห้ามภิกษุรับประเคนในวิกาล เจียวในวิกาล กรองในวิกาล หากจะพึงบริโภคน้ำมันเปลว นั้น จะต้องอาบัติทุกกฏ 3 ตัว หากภิกษุละเมียดปรับอาบัติ การรับประเคน การเจียว การกรอง ในยามวิกาลในอาภรณ์ ละ 1 ตัว ของอาบัติทุกกฏ หากจะบริโภคต้องกระทำทุกอย่าง ในกาลไม่เป็นอาบัติ (วิ.ม. 5/262/45)

อวัยวะของสัตว์หลายชนิด หมอแผนโบราณนิยมนำมาทำยา พบว่ามีความสอดคล้องกับ เรื่องราวบางเรื่องของเกสัชชั้นชกะ ในข้ออนุญาตที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เจ็บป่วยใช้ได้ เช่น ทรง อนุญาตเนื้อมดและเลือดแก่ภิกษุไข้ เพราะอมนุษย์ (ผี) เข้าสิง (วิ.ม. 5/264/49)

อมนุษย์เคี้ยวกินเนื้อมดและดื่มเลือดสด เพราะเหตุนี้ ภิกษุจึงเชื่อว่าไม่ได้เคี้ยวกินเนื้อมดและ ดื่มเลือดสดนั้น อมนุษย์ ครั้นเคี้ยวกินและดื่มแล้วได้ออกไป เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวว่า อาพาธเกิดแต่อมนุษย์นั้น ของเธอย่อมระงับ

สรุปได้ว่า เนื้อมด เลือดสด มีสรรพคุณแก้อมนุษย์เข้าสิงให้ออกไปจากตัวผู้ป่วย เนื่องจาก อมนุษย์พวกนี้ได้ดื่มกิน อิ่มแล้ว คนป่วยก็หายจากอาการของโรค

- ทรงอนุญาต มูตรโคเป็นยา

มูตรโค ในพระไตรปิฎก กล่าวว่า น้ำสมต้องมูตรโค มีสรรพคุณแก้โรคผอมเหลือง แสดงว่า ต้องเอาน้ำปัสสาวะโคมาดองกับสมอ เวลาใช้ก็รินเอาแต่น้ำดื่ม ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแต่ภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่ง อาพาธเป็นโรคผอมเหลือง (วิ.ม. 5/269/62)

สรุปว่า น้ำมูตรโคจัดว่าเป็นยาดี แก้โรคผอมเหลือง หรือดีซ่าน แต่ต้องดองกับสมอ ในเกสัช กรรมแผนโบราณ นิยมนำมาทำกระษานยา เพื่อเพิ่มฤทธิ์ยาให้ออกฤทธิ์เร็วขึ้น

- ทรงอนุญาตน้ำเจือคูล และหีบคูล เมื่อกำลังถ่ายไม่ต้องประเคน

น้ำดื่มเจือคู ในพระไตรปิฎก กล่าวว่า ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาพิษต้องใช้น้ำดื่มเจือคูเป็นยา พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุดื่มได้ โดยใช้ภิกษุหยิบไว้ขณะกำลังถ่ายและให้ถือว่าเป็นอันประเคนแล้วจึงมิต้องรับประเคนอีก

จากที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า น้ำเจือคู มีสรรพคุณแก้อาการดื่มยาพิษได้และไม่น่ามีอันตราย ด้วยพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้านั้น จะอนุญาตเพื่อสิ่งที่ไม่เกิดโทษ เท่านั้น เพราะพระองค์เป็นผู้รู้แจ้งโลก คุณนำมาแล้วจะต้องรับใช้เลยมิเช่นนั้นจะบูดเน่าเป็นอันตราย จึงอนุญาตให้ไม่ต้องรับประเคน (วิ.ม. 5/568/61)

- ทรงอนุญาตน้ำดื่มเนื้อ

ในพระไตรปิฎกมิได้กล่าวละเอียดอะไรมากนัก กล่าวเพียงว่า ภิกษุต้องการน้ำดื่มเนื้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทราบ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตน้ำดื่มเนื้อ

สรุปว่า เนื้อมีสารอาหาร มีสารยา โรคบางชนิดต้องใช้น้ำดื่มเนื้อ เช่น โรคขาดอาหาร ขาดสารโปรตีน เหตุนี้จะเป็นผลให้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตน้ำดื่มเนื้อ (วิ.ม. 5/269/63)

จากที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า ยาหลายชนิดได้มาจากสัตว์วัตถุ ซึ่งหากเจ็บป่วยภิกษุจำเป็น ต้องใช้ให้คำนึงถึงข้ออนุญาต ข้อห้าม ว่าจะควรนำมาใช้ นำมาฉนดิหรือไม ถูกต้องตามข้ออนุญาต หรือผิดข้อห้ามหรือไม่ ซึ่งในส่วนข้อห้ามนั้น จะได้กล่าวในข้อต่อ ๆ ไป

2.3 เกสขทั่ว ๆ ไปที่ได้มาจากธาตุวัตถุ

ธาตุวัตถุหลายชนิดที่ได้มาจากธรรมชาติ มีความนิยมนำมาใช้ทำยาทา ในเกสขชั้นธกะ ก็มีเรื่องราวที่กล่าวถึงธาตุวัตถุ เช่น

1) เกสขเป็นเกสข (โลณเกสข) ได้แก่ เกสขสมุทฺธ เกสขดำ เกสขสินธุเรว เกสขดินโป่ง เกสขหุง (สามุทฺท กาลโลกิ สินธุโร อุพภิกิ พิลิ) หรือโลณเกสขชนิดอื่นที่บริโภคได้ ไม่มีพิษ เมื่อรับประเคนแล้วให้เก็บไว้ใช้จนตลอดชีพ ต่อเมื่อป่วยจึงบริโภคได้ หากไม่มีเหตุบริโภคเป็นทุกกฎ (วิ.ม. 5/263/48)

นอกจากนี้ ยังใช้ตัดเนื้องอกด้วยก้อนเกสข ช่วยให้แผลหายได้รวดเร็ว และฆ่าเชื้อโรคต่าง ๆ ที่จะทำให้แผลอักเสบเป็นหนอง

2) ภิกษุโดนยาแฝด (วิ.ม. 5/269/61). ทรงอนุญาตให้ดื่มน้ำละลายจากดินที่ติดผาลไถ

3) เรื่องยาตา (วิ.ม. 5/215/50) เพื่อรักษาอาการผิดปกติของตา (จุกุโรโค) ในอรรถกถา เกสขชั้นธกะ กล่าวว่า อนุชน เป็นคำกล่าวครอบยาตาทั้งหมด

กาฬณชน ได้แก่ ขาดิแห่งยาตาชนิดหนึ่ง หรือยาตาที่หุงด้วยเครื่องปรุงทุกอย่าง

รสนชน ได้แก่ ยาตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ

โสถณชน ได้แก่ ยาตาที่เกิดในกระแส น้ำ เป็นต้น

หรดานกลีบทอง ชื่อเครื่อง

ชื่อว่า กปิลละ นั้น ได้แก่ เขม่าที่เอามาจากเปลวประทีป

หรดานกลีบทอง เปลวประทีปในตำราเกสขแผนโบราณ จัดว่าเป็นธาตุวัตถุ จึงจัดสิ่งประกอบทั้ง 2 สิ่งของยาพวกนี้ให้อยู่ในกลุ่มธาตุวัตถุ ที่ใช้ทำยาตา หากมีการผสมยา เพียงแค่นี้จะจัดไว้ในกลุ่มธาตุวัตถุเท่านั้น

สรุปได้ว่า ธาตุวัตถุหลายชนิดที่ได้จากธรรมชาติมีการนำมาประกอบเป็นยาขง ในเกสขชั้นธกะ มีระบุไว้หลายชนิด เช่น เกสข ดินที่ติดผาลไถ หรดานกลีบทอง เขม่า ธาตุ วัตถุเหล่านี้ปัจจุบันก็ยังคงใช้ในการปรุงยา อยู่ในกลุ่มการแพทย์แผนโบราณ

2.4 เกสรตัว ♂ ไปที่ได้จากการนำพืชหรือสัตว์หรือธาตุมาผสมกัน

การนำวัตถุดิบต่าง ๆ มาประกอบรวมกันในการเกษตรกรรมแผนโบราณ เรียกว่าเกษตรกรรม คือการปรุงยา เหตุที่ต้องใช้วัตถุดิบหลายชนิดมารวมกัน ก็เพื่อให้มีสรรพคุณสูงพอจะต่อสู้กับกำลังของโรคใน เกษตรชั้นธะกั่มกล่าวไว้หลายตอน เช่น

1) ทรงอนุญาต ยاتا

ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคนัยน์ตา ภิกษุทั้งหลายจึงเออไปให้ถ้อยอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง พระผู้มีพระภาคเสด็จพระพุทธดำเนินไปตามที่สาธารณะ ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุนั้นกำลังจูงภิกษุรูปนั้นไปให้ถ้อยอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง จึงเสด็จพระพุทธดำเนินเข้าไปทางภิกษุพวกนั้นแล้วได้ตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้อาพาธเป็นอะไร

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ท่านรูปนี้อาพาธเป็นโรคนัยน์ตา พวกข้าพระพุทธเจ้าคอยจุงท่านรูปนี้ไปถวายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง พระพุทธเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายเรานุญตยาตา คือ ยาทาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาทาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ

ยาตาที่เกิดในกระแสน้ำ เช่น หรดานกليبทอง เหม่าไฟ เครื่องยาที่จะบดผสมกับยาตา ที่ผสมด้วยไม้จันทน์ ฤษภณา กะลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู ท่านได้ใช้ยาหยอดตา (อภฺชน) (วิ.อ. (บาลี) 3/189 ฉบับมหาจุฬาลงกรณ)

สรุปได้ว่า ยาดามีเครื่องปรุงหลายอย่างนำมาผสมกัน เช่น หรดาลกลีบทองเป็นธาตุวัตถุ เหม่าไฟ เกิดจากควันไฟ และยักโยแมลงมูมู จัดว่าเป็นสัตว์วัตถุ ไม่จันทร ฤชณา ฯลฯ จัดเป็นพืชวัตถุผสมกันจึงจัดอยู่ในกลุ่มนี้ด้วย

2) ทรงอนุญาตมูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมดับกลิ่นตัวแก่ภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่ม หนอง พุพอง ฝีดาษ (วิ.ม. 5/264/48) ได้ทรงอนุญาตยาผงแก่ภิกษุใช้

3) ในเรื่องยามทวีกัญ 4 (วิ.ม. 5/268/60) อย่างในขณะถูกงัด คือทรงอนุญาตยา 4 ชนิด คือ มุตร (ปัสสาวะ) คุณ (อุจจาระ) ขี้เถา และดิน ในขณะที่รื้อบ้านถูกงัด ไม่มีคนประเคน ทรงอนุญาตให้หยิบใช้เองได้ ไม่เป็นอาบัติ ต่อมาทรงอนุญาตน้ำมาเจือคุณ

สรุปได้ว่า ยามหาวิกฤ 4 เกิดจากการใช้มฺตร หรือสํตว์วัดลฺ คุณก็เป็นสํตว์วัดลฺ ขึ้น้เถาเป็นพิชวตลฺ ดินเป็นธาดวตลฺ นํามาใช้ผสมกัน ใช้นํ้ามาผสมอีก ในพระไตรปิฎกบอกว่าแก้งกัคคยําริบบํวณฺ ยามหาวิกฤ 4 จึงจัดเอาไว้ในกลุ่มยาที่นํามาผสมกัน

4) ยาดอง มีชื่อว่า ยาดองโกลนโสวีระกะ แก้มในท้องลมพานทอนและอนุญาตแก่ภิกษุไม่ใช่ติ่มได้ แต่ต้องเจือน้ำติ่ม สำหรับภิกษุใช้นั้นติ่มได้เลยไม่ต้องเจือน้ำ สำหรับวิธิการทำยาดองโกลนโสวีระกะได้มีการกล่าวไว้อย่างละเอียดในพระไตรปิฎกมหาวีตถนัย ดังนี้

ยาดองโหลนโสรีระกะ มีประวัติ มีตำรับและวิธีการปรุง (ปุ๋ย แสงฉาย, 2521, หน้า 34) ธิกษุรูปหนึ่ง อาพาธด้วยลมพานท้องพานไส้ จึงฉันยาชื่อว่า “โหลนโสรีระกะ” แล้วลมพานท้องพานไส้หาย ธิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตว่า “ธิกษุใช้ฉันฉันยาโหลนโสรีระกะตามสบายเถิด แต่ถ้าไม่ใช้พึงเจือด้วยน้ำ แล้วฉันต่างน้ำเถิด” ซึ่งยาชื่อว่า โหลนโสรีระกะนั้น เขาใส่เครื่องฟาด คือ สมอ มะขามป้อม และสมอพิเภก ข้าวเปลือก 1 ประการ ประการ 1 อปรินชนชาติทั้งปวงมี ถั่ว งา แพง เป็นต้น 1 และข้าวสุกแห้ง ข้าวเปลือก 7 ประการ ประการ 1 และผลไม้ทั้งปวง มีผลกล้วย ผลขนุน เป็นต้น หน่อไม้ทั้งปวง มียอดหวาย ยอดการเกด ลำเจียก เป้ง เป็นต้น 1 ขึ้นมัจฉมังสะทั้งปวง เว้นเสียแต่ อักบิยมัจฉมังสะนั้น 1 ยาทั้งปวง มีน้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือสินเธาว์ เกลือปกติ ตรีกฎก เป็นต้น ใส่ลงในตุ่มแล้วปิดผนึกเสียให้ดีแล้วดองไว้ 1 ปี 2 ปี 3 ปี ก็ได้ จนยานั้นยุบงวดลงแล้ว มีสีติดังน้ำพลหว่าสุก ฉันแก้เลือดลม แก้หืด แก้ไข้ แก้โรคเรื้อน แก้ฟอมเหลือง นิ้ว และ

ริดสีดวง เป็นน้ำฉันทหลังจันทแล้ว เพื่อสำหรับจะชำระโภชนาหารอันมิได้สนิทติดแน่นนั้น จะเสมอเหมือนยาโลณโสวีระกันนั้นไม่มีเลย และยาโลณโสวีระกันนั้นภิกษุจะฉนในปุเรภัตรหรือปัจฉาภัตรก็ควร ถ้าใช้แล้วฉนเป็นปกติอย่างนั้นควรอยู่ ถ้าไม่ใช่พึงเจื่อน้ำแล้วพึงฉนต่างน้ำฉน และอุชฺสนนั้นเกิดควร

จากเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาด้านสุขภาพที่เกี่ยวกับยา จึงพบว่าใน เกสัชชนธกะนี้ เห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเอื้ออาทร อนุเคราะห์ เอ็นดูใส่ใจต่อความเป็นอยู่ของพระภิกษุเป็นอย่างมาก ทรงอนุญาตในการใช้ยาที่มีความจำเป็นต่อสุขภาพยิ่ง โดยเฉพาะในเวลาเจ็บป่วย เพื่อให้ภิกษุเจ็บไข้นั้นหายจากความเจ็บป่วย โดยพิจารณาอย่างเหมาะสมในความจำเป็น ความต้องการ ในการดูแลสุขภาพ เห็นได้ว่าเมื่อภิกษุมีความต้องการใช้ยาได้ขออนุญาต ก็ให้ทรงผ่อนผันและอนุญาตให้ตามควร ยิ่งโดยเฉพาะเรื่องที่ยอนุญาตยา ที่ชื่อโลณโสวีระกันนี้ เห็นได้ชัดเจนว่าพระองค์ทรงส่งเสริมสุขภาพของภิกษุสงฆ์ให้มีสุขภาพที่ดี มีความสำราญกายใจ ไม่ต้องทุกข์จากทรมาน เพราะต้องเจ็บป่วย นับเป็นการป้องกันโรค ก่อนที่จะเกิดและแก้ไขโรคร้ายไข้เจ็บที่เกิดขึ้น แล้วให้ร่างกายของภิกษุใช้หายเป็นปกติ ซึ่งจะมีผลต่อการดำรงหน้าที่ของภิกษุสงฆ์ได้อย่างปกติสุขต่อไป

2.5 เกสัชทั่วไปที่ต้องมีเครื่องมือ อุปกรณ์ที่เก็บรักษาในการทำยา

กลุ่มนี้การทำยาต้องมีเครื่องมือต่าง ๆ จึงจะทำให้สำเร็จ เครื่องมือเป็นอุปกรณ์ การปรุง การใช้ในการเก็บรักษา หรือที่เก็บยา เช่น

- เมื่อต้องการมูลเกสัชชนิดละเอียดเป็นผง ก็ให้บดด้วยหิน และลูกหิน (นิสโ- นิสโโปโต) (วิ.ม. 5/265/50). อนุญาตตัวหินบด ลูกหินบด ในจุณเกสัชหรือเกสัชชนิดผง ทรงอนุญาต ครก สาก เครื่องกรอง อุปกรณ์เหล่านี้มีไว้บดยา เพื่อทำให้ยามีคุณภาพ ประสิทธิภาพดี มีกำลังพอที่จะรักษาโรคได้ ในเกสัชชนธกะกล่าวไว้หลายตอนคือ อุปกรณ์การใช้และอุปกรณ์การเก็บรักษายาตา (วิ.ม. 5/265/50-52)

- การเก็บยาตาชนิดผงไว้ในโองบ้าง ในขันบ้าง ผงยาบ้าง ผุ่นบ้าง เข้าไม้ดี ไม่ถูกต้อง พระองค์ตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราอนุญาตกลัทยาตาที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้เนื้อทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยยาง ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ เราอนุญาต ผาปิด ให้ผูกด้วย แล้วพันกับกลัทยาตา และกลัทยาตาแตก อนุญาตให้ถักด้วยด้าย แต่ห้ามใช้กลัทยาตา ชนิดต่าง ๆ คือ ชนิดที่ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน เพราะคนทั้งหลาย พงโทษ ตีเตียนว่า เหมือนเหล่าคฤหัสถ์ ผู้บริโภคมาม

- ไม่ควรป้ายยาตาด้วยนิ้วมือ เพราะนัยน์ตาช้า ควรใช้ไม้ป้ายยาตา เรา อนุญาตไม้ป้ายยาตาที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยเปลือกสังข์ ห้ามที่ทำด้วยทองคำและเงิน เพราะคนทั้งหลายจะพงโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า เหมือนเหล่าคฤหัสถ์ ผู้บริโภคมาม เช่นเดียวกัน รูปใดใช้ต้องอาบัติ ทุกกฎ

- การเก็บไม้ป้ายยาตา เก็บในภาชนะป้องกันการเปื้อน เช่น ลูกกลัทยาตา หลุม
- สำหรับสะพายเชือกผูกเป็นสายสะพาย สิ่งทั้งหลายและกระบวนการทั้งหลายเหล่านี้ มีพุทธานุญาตเอาไว้ พระพุทธานุญาตเครื่องบดยา ไม้ป้ายยาตา กลัทยาตา (วิ.ม. 5/265/50)

- เมื่อโรคยังไม่หาย ทรงอนุญาตอ่างคืออ่างน้ำเพื่ออาบหรือแช่ (วิ.ม. 5/267/57)

- ทรงอนุญาตให้ระบายโลหิตออกโดยใช้เขาสัตว์ เพื่อดูดเอาเลือด ลม หนองออกจากร่างกาย (วิ.ม. 5/267/57-58)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เครื่องมืออุปกรณ์ที่เก็บรักษาในการทำยา การทำยาให้ดีขึ้นมีคุณภาพต้องมีอุปกรณ์เครื่องมือพร้อม พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้เพื่อให้เกิดความสะดวก และทำให้ยามีประสิทธิภาพในการรักษาโรคได้ดีขึ้น นอกจากนี้กระบวนการรักษาโรคร้าย อาจต้องใช้เครื่องมือต่าง ๆ ร่วมด้วย

จึงสรุปได้ว่า เกสัชทั่วไปในเกสัชชนธกะว่า เกสัชทั่วไปในเกสัชชนธกะ กล่าวด้วยขออนุญาตในเรื่องของยา และอาหารที่สังเคราะห์ว่าเป็นยาที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุฉน และใช้มุ่งเพื่อให้แก้ไขโรคตามความจำเป็น เพื่อความสุข ความสบาย และดำเนินชีวิต ปฏิบัติธรรมได้อย่างปกติ ลดปัญหาความทุกข์ทรมานด้วย

โรคร้ายไข้เจ็บ ในเภสัชชันธกะ เป็นข้ออนุญาตของพระพุทธเจ้า ที่บอกแก่ภิกษุ เพื่อให้ใช้เวลาที่เจ็บป่วย แบ่งได้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ เภสัช 5 และเภสัชกรรมทั่วไป ทั้ง 2 กลุ่มนี้ จุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขโรคร้ายไข้เจ็บด้วยยา และอาหาร ที่สังเคราะห์ว่าเป็นยาเพื่อให้ภิกษุป่วยหายจากโรค อยู่เป็นปกติสุข และสามารถดำรงชีพได้ต่อไป จากที่ได้ศึกษา มาแล้วพบได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นความจำเป็นในการใช้ยาในเวลาเจ็บป่วย ทรงผ่อนผันด้วยความคิดที่ ถูกต้องอย่างเป็นกลาง ๆ ในด้านเภสัชกรรม นอกจากยาแล้วยังมีเรื่องเกี่ยวกับอุปกรณ์ของใช้ที่ให้ความปลอดภัย สะดวก สะอาด ถูกสุขอนามัยที่พระองค์ทรงมีพระพุทธานุญาตเอาไว้

ข้อห้ามต่าง ๆ ในเภสัชชันธกะ

ในการกินยา ใช้ยา ของภิกษุมีความแตกต่างจากบุคคลทั่วไป คือ ต้องทำตามเฉพาะข้อที่อนุญาตให้ทำหากมี สิ่งใดที่พระพุทธองค์ทรงห้าม ก็จำเป็นต้องละเว้น เช่น เนื้อ 10 อย่าง พระพุทธเจ้าห้ามภิกษุฉัน ภิกษุก็ไม่ควรฉัน แม้จะป่วย และต้องการก็ตาม หลายสิ่งที่มีพุทธบัญญัติห้ามเอาไว้ สิ่งที่ยาเหล่านี้ ไม่ควรนำมาผสมใช้ใน ส่วนประกอบของยาที่จะปรุงให้ภิกษุฉัน เภสัชกรควรหาสิ่งที่ทดแทนกันได้ โดยอาศัยภูมิปัญญาของเภสัชกรเอง เพื่อให้เกิดความสบายใจต่อภิกษุไข้และตัวผู้ปรุงยาเอง ดังนี้

ทรงห้ามเนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อราชสีห์ เนื้อหมี เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือดาว เนื้อเสือเหลือง เรียกว่า ห้ามเนื้อ 10 อย่าง ซึ่งในความเป็นจริงสูตรตำรับยาก็ค่อยจะนิยมนำเนื้อเหล่านี้มาใช้ อยู่แล้ว แต่นิยมใช้ดี กระดูก เขี้ยว ขน หนัง งา น้ำมัน เล็บ (วิ.ม. 5/280-281/83-87)

สรุปได้ว่า เนื้อทั้ง 10 อย่างนี้ ภิกษุไม่ควรฉันเลย เพราะจะทำให้เกิดอาบัติต่อตนเอง

ในเรื่องของน้ำมัน ทรงห้ามภิกษุรับประเคนในยามวิกาล เจียวและกรองในยามวิกาล ทรงให้รับ เฉพาะในกาลเท่านั้น น้ำมันเหลวเหล่านี้ประกอบด้วย น้ำมันเหลวของหมี ปลา ปลาฉลาม หมู ลา (วิ.ม. 5/262/45)

ในส่วนของการื่อยา ทรงห้ามฉันยาหากไม่มีความจำเป็น หมายความว่า หากพระไม่เจ็บป่วยอะไร ก็ห้ามฉันยา (วิ.ม. 5/263/46)

ทรงห้ามเภสัช 5 ที่เก็บไว้ได้เกิน 7 วัน ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เพราะเป็นของ ที่แมลง หนู มด แมลงสาบ ชื่นชอบ เก็บไว้นานเป็นแหล่งเชื้อโรค (วิ.ม. 5/262/45)

ทรงห้ามเนื้อที่เขาเจาะจง 5 อย่าง (วิ.ม. 5/294/116)

ยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับที่เก็บของใช้อาศัยของใช้ต่าง ๆ อุปกรณ์ที่ทำด้วยทองคำหรือเงิน 6 เช่น กลักยาตา ไม้ป้ายตา กล้องยานัตถุ์ยา ลักจัน

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า ข้อห้ามที่มีในเภสัชชันธกะ ภิกษุ ทายก ทายิกา ต้องมีความเข้าใจ เพื่อจะได้กระทำได้ถูกต้อง ทั้งเรื่องการถวายยาของทายก ทายิกา ก็ต้องคำนึงถึงวินัยของภิกษุที่เป็นข้อห้าม ทั้ง ภิกษุเองจะรับประเคนยา นำมารักษาโรค ก็ต้องพิจารณาให้ดีก่อนกิน ก่อนใช้ อีกทั้งอาหารที่สังเคราะห์ว่าเป็นยา ด้วย ก็ต้องดำเนินการแบบเดียวกัน

ในข้ออนุญาตและข้อห้ามแต่ละอย่างก็ต้องพิจารณาให้ดี เนื่องจากสาเหตุว่า เนื้อหาในข้อที่อนุญาต ก็จะมีข้อห้ามเอาไว้อยู่ในทุกข้อห้าม ก็อาจจะมียกเว้นเอาไว้ด้วย ในขณะที่มีความจำเป็น มักพบว่า พระพุทธ องค์ทรงมีความเอื้ออาทรต่อภิกษุไข้เป็นอย่างมาก จะทรงพิจารณาเหตุผล ความเหมาะสมตามจริง โดยข้ออนุญาต บางข้ออาจจะเปลี่ยนมาเป็นข้อห้ามในยามที่เหมาะสม จึงยกตัวอย่างมาประกอบดังนี้ เช่น

เรื่องพระพุทธานุญาต กสาลเภสัช หรืออนุญาตน้ำฝาด เรื่องนี้กล่าวว่า น้ำฝาดเป็นเภสัช พระผู้มี พระภาคตรัสอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นเภสัช คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดมูกมัน น้ำฝาดกระดอม หรือขี้กา น้ำฝาดบรเพ็ด หรือพญามือเหล็ก น้ำฝาดลินพิมาน ก็หรือกสาลเภสัช แม้ชนิดอื่นใด บรรดาที่ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ของควรเคี้ยว

ในการควรเคี้ยวที่ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ของควรบริโภคในของควรบริโภค รับประเคนกสาวเภสัชเหล่านั้นแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ ต่อมีเหตุจึงให้บริโภคได้ เมื่อเหตุไม่มี ภิกษุบริโภคต้องอาบัติทุกกฏ

จากที่กล่าวว่า “ควรบริโภคในของควรบริโภค รับประเคนกสาวเภสัชเหล่านั้นแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ ต่อมีเหตุ จึงให้บริโภคได้ เมื่อเหตุไม่มีภิกษุบริโภค ต้องอาบัติทุกกฏ นับว่าเป็นการอนุญาตมีข้อห้ามเอาไว้ในนั้น ข้อห้ามก็อาจจะมีข้อที่ยกเว้นเอาไว้ด้วย ในขณะที่มีความจำเป็น ก็ทรงอนุญาตเป็นการผ่อนผันให้เพลาความเข้มงวดลงอย่างเหมาะสมเมื่อจำเป็น แสดงให้เห็นว่า ภิกษุควรกินยาเฉพาะเมื่อเจ็บป่วยเท่านั้น หากร่างกายปกติดีไม่ควรกินยา เพราะอาบัติจะเกิดขึ้น

บทสรุป

จึงสรุปได้ว่า เภสัชชนธกะ เป็นพุทธบัญญัติทางวินัย ที่พระพุทธรองค์ได้ทรงบัญญัติขึ้น มีทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตเป็นพิเศษ มุ่งเพื่อการแก้ไขความเจ็บป่วยของภิกษุ โดยแบ่งยาออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ยาชื่อว่าเภสัช 5 และ 2) เภสัชทั่ว ๆ ไปที่ได้จากพืช สัตว์ และธาตุ แต่ในส่วนอื่น ๆ เช่น อาหาร ฯลฯ นั้นเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับยาโดยตรง เป็นแต่เพียงเรื่องสุขภาพเป็นการป้องกันโรคเท่านั้น อีกทั้งเป็นเรื่องของที่เก็บของ ที่อยู่อาศัย แต่เรื่องใหญ่ ๆ นั้น คือเรื่องยา ทั้ง 2 ประเภทที่กล่าวมา ยังมีความมุ่งหมายเพื่อศรัทธา และการปฏิบัติธรรมของพุทธบริษัทอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- ปุ๋ย แสงฉาย. (2521). **พระไตรปิฎก มหาวิดถารนัย 500 กัณฑ์ วิ.ม. เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ลูก ส. ธรรมภักดี.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2523). **พระไตรปิฎกบาลี**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). **พระไตรปิฎก พร้อมมรรดาแปล ชุด 91 เล่ม**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ์. (2530). **ประมวลธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.